

o. Waldemar Kapeć OP

Zamyślenie nad systematyką głosów organowych

Jak sklasyfikować głos organowy o nazwie: Cymbał lub Cymbel ? Należy do rodziny pryncypałów czy smyczkujących ? Może jednak jest z rodziny wąsko menzurowanych fletów ?

Brzmienie tego głosu sięga granic słyszalności dźwięków przez człowieka nie pozwala na tak bezdyskusyjne klasyfikacje. Stąd budzą się wątpliwości, jak go sklasyfikować - jako głos smyczkowy, fletowy czy pryncypałowy?¹[1] Wprawdzie strojący malutkie piszczałki może ustalić strój i dynamikę brzmienia, ale wszelkie zabiegi intonacyjne dotyczące barwy brzmienia są ograniczone z racji menzur piszczałek. Barwa brzmienia w wysokim rejestrze określana jako: jasna lub ciemna, srebrzysta lub matowa jest w tym przypadku poza zasięgiem dokładnego odbioru przez ludzkie ucho. Najmniejsze piszczałki w Cymbale „świszczą” tak samo jak piszczałki Mixtury, Scharfu czy Acuty.

Do stawiania podobnych pytań na temat klasyfikacji głosów organowych skłania opis fletu blokowego w jednym z podstawowych podręczników instrumentoznawstwa. Oto cytat: „ Flety blokowe wszystkich wielkości miały spokojną i beznamiętną barwę (mniej więcej jak organowy pryncypał)...”²[2]

Flet jak Pryncypał – takie porównanie ?

1. Klasyfikacja głosów organowych

W publikacjach dotyczących organów został zachowany klasyczny podział na piszczałki labialne i językowe. Przypomina to pochodzenie piszczałek organowych od fletu prostego, poprzecznego, fletni Pana oraz

¹[1] J. Chwałek, Budowa organów, Warszawa 1971 , t. 1, s. 81.

²[2] M. Drobner, Instrumentoznawstwo i akustyka, Kraków 1968, s. 133.

stroikowego aulosu i późniejszego prymitywnego klarnetu.^{3[3]} Tak więc bezdyskusyjny pozostaje podział piszczałek organowych na labialne (lub wargowe) i językowe (lub języczkowe).

Antoni Sapalski^{4[4]} przyjął ogólny podział na piszczałki labialne i językowe. Warto również zwrócić uwagę na jego systematykę piszczałek labialnych:

- głosy zasadnicze pryncypałowe,
- głosy ostre, bogate w przytony (należy rozumieć to jako głosy smyczkujące),
- głosy fletowe otwarte,
- głosy fletowe, których piszczałki są śpiczasto formowane,
- głosy fletowe, których piszczałki są kryte czyli szpuntowe,
- głosy, których piszczałki są na pół kryte,
- głosy pomocnicze (kwinty, tercje i mixtury)

Do mixtur zalicza A. Sapalski wszelkie głosy wielochórowe, jak: Rauschquinta, Sesquialtera czy Kornet.

Głosy języczkowe to te:

- których tuby są górą rozszerzone,
- których tuby są innych kształtów.

Za podziałem na głosy labialne i językowe opowiedział się także W. Ellerhorst.^{5[5]} W części poświęconej piszczałkom labialnym nie wprowadza dodatkowego podziału, jak np. pryncypały czy smyczkujące. Po omówieniu szczegółów dotyczących budowy piszczałek, menzur i rad praktycznych wprowadza trzy rodziny głosów: chór pryncypałów, fletów i głosów solowych. Nie zastosował znanych nam dzisiaj podziałów w rodzinie głosów labialnych.

^{3[3]} J. w., s. 134; M. Drobner, Akustyka muzyczna, Kraków 1973, s. 172-173; J. G. Landels, Muzyka starożytnej Grecji i Rzymu, Kraków 2003, s. 41-63 (opis fletu i aulosu).

^{4[4]} A. Sapalski, Przewodnik dla organistów, Kraków 1880, s. 114 – 130.

^{5[5]} W. Ellerhorst, Das Buch der Orgelkunde, Frits Knuf, Buren 1975, Bd. I.

Wprowadził natomiast podział na: głosy podstawowe, alikwoty i mixtury. Następnie w porządku alfabetycznym zwięźle omówił głosy labialne we wszystkich odmianach nadal bez systematyzowania ze względu na kształt piszczałek i ich swoiste brzmienie.^{6[6]} Przy głosach językowych zastosował podział na takie, które mają tuby lejcowate oraz cylindryczne z tubami o normalnej długości i o skróconych tubach. Z kolei zostały omówione głosy w każdej z grup.^{7[7]}

H. Klotz pozostał także przy podziale piszczałek na labialne i językowe. Natomiast labialne mają dość oryginalny podział, ponieważ uwzględnił budowę piszczałek pomijając ich barwę. Stąd głosy labialne to – metalowe i drewniane. Do metalowych należą: cylindryczne otwarte, cylindryczne kryte, otwarte koniczne, półkryte i z konicznym przykryciem. Drewniane: otwarte i kryte. Jeszcze inny podział dotyczy menzur piszczałek. I tak wyróżnił trzy grupy: piszczałki o menzurach szerokich, średnich i wąskich. W poszczególnych grupach wylicza dla przykładu głosy bez zwracania uwagi na barwę brzmienia. Piszczałki językowe zostały podzielone na dwie grupy: o normalnych tubach i skróconych.^{8[8]}

Vratislav Bělský z Czech w popularnonaukowej pracy o organach^{9[9]} podtrzymuje podział piszczałek organowych na labialne i językowe. Piszczałki labialne dzieli na: o korpusach cylindrycznych, konicznych, lejcowatych i kombinowanych, o korpusach krytych i o korpusach półkrytych. Głosy labialne dzieli na: pryncypałowe, smyczkowe, fletowe, kryte, półkryte, alikwoty i mieszane. Oryginalne wydają się nazwy mixtur, ponieważ autor wymienił je jako: żeńskie i męskie. Do żeńskich mixtur zostały zaliczone: Kwinta szumiąca

^{6[6]} J. w., s. 217 – 250.

^{7[7]} J. w., s. 318 – 323.

^{8[8]} H. Klotz, *Das Buch von der Orgel*, Bärenreiter-Verlag, Kassel 1979, s. 42- 57.

^{9[9]} Bělský, *Nauka o varhanach*, Editio Bärenreiter Praha 2000, s. 14 – 26 i 68 – 76. Pozytywnie należy ocenić rejestr głosów organowych i bibliografię zawierającą klasyczne prace na temat budowy organów.

(Pišt'ala šelestivá) – $2 \frac{2}{3}' + 2'$, Kwinta – $2' + 1 \frac{1}{3}'$, Sesquialtera i Terciań – $1 \frac{3}{5}' + 1 \frac{1}{3}'$. Do męskich mixtur należą: Mixtura, Acuta, Scharf i Cymbel.

Piszczalki językowe dzieli na dwie grupy: pierwsza – o tubach cylindrycznych, lejkowatych i konicznych, druga – to regały, czyli o skróconych tubach i kombinowanych. Alfabetyczny rejestr głosów został zamieszczony na końcu pracy, gdzie podaje szczegóły dotyczące budowy i brzmienia piszczałek.

W pracy ks. Jana Chwałka systematyka głosów organowych została rozbudowana.¹⁰[10] Autor wprowadził dwa podziały zasadnicze. Pierwszy z nich dotyczy rozróżnienia głosów ze względu na ich wysokość brzmienia, czyli na: zasadnicze, poboczne i mieszane. „Głosy zasadnicze” to te, których piszczałki wydają dźwięki odpowiadające nazwom klawiszów w organach, jak np. $16'$, $8'$ $4'$ itd. „Głosy poboczne” – to określenie na wszystkie głosy alikwotowe (np. Kwinta, Tercja, Septima itd.). Pod nazwą „głosy mieszane” zostały wymienione głosy wielochórowe (np. Mixtura, Cymbał itd.).

Tymczasem drugi podział, w sposób szczegółowy, odnosi się tak do głosów labialnych jak i językowych, czyli podział według barwy brzmienia głosów. Ta systematyka ma jeszcze szczegółowe podpodziały.

2. Geneza głosów labialnych i językowych

W piszczałkach labialnych zasadnicza budowa i powstawanie dźwięku zostały przejęte od fletu. Ustnik fletu prostego został zamieniony na tzw. nogę piszczałki z metalu lub drewna, pozostały serce (niem. - Kern) i szczelina (pomiędzy sercem a dolną wargą), przez którą przechodzi strumień powietrza z ustnika i uderza w górną wargę wycięcia. Tutaj, na górnej wardze, z części strumienia wdmuchiwanego powietrza powstaje fala dźwiękowa, która z kolei przechodzi do wnętrza korpusa piszczałki. Górna warga może mieć kształt

¹⁰[10] J. Chwałek, Budowa organów, Warszawa 1971, t. I, 44 – 92.

przejęty z fletu prostego lub poprzecznego¹¹[11]. Rozpraszający się strumień powietrza po uderzeniu w wargę piszczałki może być dodatkowo korygowany przez tzw. baczki, wałki i bródki przy wardze piszczałki. Wpływa to bowiem już na siłę i barwę a nawet wysokość dźwięku. Należy jednak nadal pamiętać, że piszczałka wargowa w budowie naśladuje flet prosty lub poprzeczny.

Natomiast w piszczałce językowej „dźwięk powstaje przez okresowe uderzanie przerywanego strumienia powietrza o powietrze zawarte w piszczałce. Przerwy w prądzie powietrza wywoływane są drganiem ciał sprężystych, zwanych stroikami...”¹²[12] lub językami. Piszczałki organowe mają stroiki (języki) wykonane z pasma sprężystej mosiężnej blachy. W stroikowych instrumentach zastosowane zostały natomiast inne sprężyste materiały, np. egzotyczna trzcina w klarncie, saksofonie lub oboju.

3. Jakie nazwy dla głosów labialnych ?

Skoro wszystkie piszczałki labialne pochodzą od fletu, to nie należy się dziwić, że w archiwalnych opisach organów można przeczytać i taką informację: „Organy te fletów czyli głosów nie więcej jak cztery mają i to dwa flety z piszczałek cynowych, dwa zaś z drewnianych.”¹³[13] Jasno wynika z powyższej informacji, że głos organowy labialny bywał nazywany fletem.

Wyraźne pogrupowanie wśród głosów labialnych, jak np. pryncypały, flety, kryte czy smyczkowe itd. ma swoje zalety, jeżeli chodzi o bardziej precyzyjną klasyfikację głosu. Ma jednak i ukryte niebezpieczeństwo odsuwania na dalszy plan genezy piszczałek labialnych, czyli ich pochodzenia od fletu. Dostatecznie bezwzględna wydaje się granica postawiona pomiędzy np. pryncypałami a fletami lub fletami a głosami smyczkowymi. Przecież Pryncypał czy Gamba są

¹¹[11] We flecie poprzecznym mamy do czynienia z innym sposobem zadęcia niż we flecie prostym.

¹²[12] M. Drobner, *Akustyka...*, dz. cyt., s. 173.

¹³[13] *Inwentarz kościoła i klasztoru dominikanów w Krakowie z lat 1820-22*, Archiwum dominikanów w Krakowie, Kr. 74, s. 173.

odpowiednio przekonstruowanym i zintonowanym Fletem. Praktycznie używamy nazw: Pryncypał, Flet, Gamba lub jeszcze innych na głosy labialne. Faktycznie nazwy powinny być dłuższe. Dlaczego używamy nazwy: Pryncypał fletowy a nie odwrotnie Flet pryncypałowy albo zamiast Gamby - Flet gambowy?

Powyższe uwagi nie mają na celu burzenia dotychczasowych systematyk głosów organowych, ale uświadomienie sobie, jak wiele wysiłku włożyli organmistrzowie, od początku istnienia organów, w poszukiwanie barwy głosów organowych. Zaczynali od barwy fletowej i dokąd doszli po wielu eksperymentach – do tak różnorodnej liczby głosów organowych. Zamiast przyrządów akustycznych i symulacji komputerowych mieli pomysły i wytrwałość w poszukiwaniach coraz to nowego brzmienia głosów organowych. Dzisiaj, kiedy badamy ich dorobek w oparciu o komputerowe programy akustyczne i odkrywamy ich firmowe tajemnice, przekazywane z ojca na syna, tym bardziej mamy moralny obowiązek uszanowania ich pracy.

Na koniec, radzę, że nie warto się kłócić, do jakich głosów należy Cymbał. Ks. J. Chwałek zaliczył go do głosów mieszanych smyczkowych¹⁴[14], ale V. Bèlsky zaklasyfikował go do męskich mixtur razem z Mixturą, Acutą i Scharfem.¹⁵[15] Dodajmy, że te ostatnio wymienione głosy, zdaniem ks. Chwałka, należą do głosów pryncypałowych.

Kto ma rację ? Ten, kto pamięta, iż piszczałki labialne Cymbała pochodzą od fletu prostego, ale z czasem otrzymały odpowiednią menzurę i intonację.

o. Waldemar Kapeć OP

¹⁴[14] J. Chwałek, Budowa organów, dz. cyt., t. I, s. 81.

¹⁵[15] V. Bèlsky, Nauka o varchanach, dz. cyt., s. 74.